

اضلاع سه گانه شخصیت علامه مصباح قدس سره

جواد سلیمانی

نگاهی به ویژگی‌های علمی، اخلاقی و بصیرتی حضرت آیت‌الله مصباح یزدی

ویژگی‌های شخصیت آن مجاهد بزرگ میدان علم و عمل در این اضلاع سه گانه بررسی خواهد شد.

ویژگی‌های علمی

به گواهی دانشمندان و علمای معاصر و آثار برجای مانده از حضرت آیت‌الله مصباح، ایشان یک فقیه، مفسر، فیلسوف، متکلم، استاد اخلاق، عارف و از صاحب‌نظران بی‌نظیر و تراز اول معارف اسلامی به شمار می‌آید. ایشان صاحب بیش از یک‌صد و بیست اثر علمی در حوزه‌های موضوعی مختلف است که بسیاری از آن‌ها از منابع مورد استفاده متخصصان حوزه‌های مذکور است.

مقدمه

یکی از معیارهای ارزشیابی شخصیت انسان‌ها میزان تأثیرگذاری آنان در دوران خود و بعد از وفاتشان است. براساس اسناد باقی مانده، حضرت آیت‌الله مصباح «رضوان الله تعالی علیه» از آغاز دهه چهل شمسی تا به امروز از شخصیت‌های زنده تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران بوده و میراث فاخر برجای مانده از او موجب استمرار این تأثیرگذاری در آینده خواهد بود. دامنه این تأثیرگذاری منحصر در عرصه داخلی و ایران نبوده، بلکه در حوزه بین‌المللی نیز قابل رصد است. این تأثیرگذاری در سه حوزه علمی - فکری، اخلاقی - عرفانی و بصیرت سیاسی - اجتماعی قابل تقسیم‌بندی است. در این مجموعه‌ی کوتاه مهم‌ترین

ویژگی‌های برجسته شخصیت علمی استاد را می‌توان در نکات ذیل خلاصه و بیان کرد:

۱. بررسی موشکافانه مفاهیم موضوع بحث

اولین ویژگی کار علمی ایشان بررسی موشکافانه مفاهیم موضوع بحث و تحقیق و معین کردن دقیق تمایز مفاهیم اصلی بحث از واژگان مشابه و ابهام‌زدایی از مسئله تحقیق و تحریر دقیق محل نزاع است. ایشان با جدا کردن مرزهای موضوع، از مخلوط شدن موضوعات و بروز مغالطات ناشی از آن، که آفت بسیاری از تحقیقات است جلوگیری می‌کرد.

۲. قدرت اقامه برهان

مبتنی کردن بحث‌ها بر برهان عقلی از دیگر ویژگی‌های برجسته استاد است. حضرت آیت‌الله مصباح به علت برخورداری از قدرت فکری بالا و قوت تحلیل در بحث‌های علمی، راه‌های ناگشوده را می‌گشود؛ از این‌رو در حوزه‌های مختلفی مانند معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، فلسفه حقوق، فلسفه اخلاق، انسان‌شناسی و فلسفه سیاست مباحث متقنی را ارائه کرده است.

۳. تفکر نقدی

سومین ویژگی تحقیقات علمی حضرت استاد، نقد و بررسی دیدگاه‌های دیگر و آراء و نظریه‌های رقیب است. ایشان به دلیل قوت فوق‌العاده در بحث‌های علمی، قوت ارزیابی موشکافانه بسیار بالایی در نقد نظریات رقیب داشت. از این‌رو در دوران معاصر از موفق‌ترین دانشمندان اسلامی در مناظرات علمی با مکاتب دیگر، از جمله ایدئولوگ‌های مارکسیسم و لیبرالیسم به شمار می‌آمد و همواره در میدان مبارزه علمی با تفکرات التقاطی پیروز میدان بحث و مناظره بود.

۴. تبیین عقلانی معارف بنیادین دینی

چهارمین ویژگی میراث علمی حضرت استاد، تبیین عقلانی معارف بنیادین دینی است. ایشان در تبیین عقلانی اندیشه دینی و تولید فکر دینی ناظر به پاسخ پرسش‌های اساسی انسان معاصر در حوزه معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، فلسفه اخلاق، فلسفه جامعه و تاریخ، فلسفه حقوق، و فلسفه سیاست به موفقیت‌های چشم‌گیری دست یافت و تفکر منسجم و نظام‌مند مکتب اسلام را در حوزه اندیشه‌های اساسی و بنیادین عرضه کرد تا نسل فرهیخته در جمع بندی معارف اسلامی در حوزه‌های مذکور احساس خلأ و کمبود یا تناقض نکند.

۵. اولویت‌سنجی در گزینش سوزنه تحقیق

از دیگر خصوصیات برجسته ایشان در مجاهدت علمی رعایت اولویت‌بندی در گزینش موضوع تحقیق بود به طوری که در این راستا به دو نکته اساسی توجه می‌کردند: نخست تقدم بحث‌های

مبنایی بر بحث‌های روبنایی و دوم تقدم نیازهای فوری و به روز جامعه بر نیازهای غیر فوری و آتی. براین اساس ایشان معتقد بود اگر مبنایی اندیشه دینی انسان ضعیف باشد، یعنی شناخت صحیح نسبت به پایه‌های معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و مبدا و معاد جهان و ارزش‌های اخلاقی نداشته باشد، به سوی قرآن و روایات اخلاقی و احکام عملی مندرج در رساله‌های عملیه نخواهد آمد، لذا ایشان اصلاح و تحکیم مبنایی فکر دینی جامعه را بر سایر معارف روبنایی مقدم می‌شمرد. در ضمن ایشان نیاز روز و فوری نسل جوان، دانشجوین و اساتید دانشگاه را، مبارزه با تهاجم ایدئولوژی‌های باطل و اندیشه‌های التقاطی می‌دید، لذا کتاب‌ها و سخنرانی‌هایی را در راستای پاسداری از مرزهای ایدئولوژیک ارائه نمود.

۶. تبیین روزآمد از نظریات قدیم و نوآوری در مباحث علمی

اقامه برهین جدید، تبیین به روز از نظریات دانشمندان قدیم، ارائه نظریات نو در مباحث فلسفی، تفسیری و معارفی، حاکی از تفکر عمیق و دقیق ایشان درباره مباحث علمی است. نتیجه این تفکر، نوآوری‌های ساختاری و محتوایی در آثار ایشان است. وی که از پیشگامان تفسیر موضوعی قرآن است، در تفسیر آیات از تحمیل گرایش‌های علمی و دخالت دادن امور ذوقی پرهیز می‌کرد، در آموزش فلسفه نیز سبکی جدید ارائه کرده و در چینش و تبیین مباحث نسبت به کتاب‌های فیلسوفان گذشته و ترتیب منطقی مباحث، ابداعات ارزشمندی را ارائه کرد.

۷. نوگرایی با استفاده حساب شده از دستاوردهای علمی

نوگرایی از اوصاف برجسته استاد به شمار می‌آید، ایشان در برخورد با دستاوردهای علمی روز، برخوردی منطقی داشت، به عنوان نمونه از دستاوردهای علوم انسانی روز جهان، در صورت معقول بودن و عدم تنافی با مبنایی و ارزش‌های دینی استقبال می‌کرد و حتی در تبیین مباحث اخلاقی خویش نیز از دیدگاه روان‌شناسان استفاده می‌کرد. بر اساس همین ویژگی و نیز تشخیص درست نیازها و ضرورت‌های علمی زمان، نظام و شیوه آموزشی جدیدی را در حوزه علمیه پایه‌گذاری کرد که پیش از او در حوزه مرسوم نبود.

۸. تکیه بر علوم نظام‌ساز

تاکید بر اسلامی‌سازی علوم انسانی و تولید علوم انسانی اسلامی به عنوان علوم نظام‌ساز از دیگر ویژگی‌های این متفکر اسلامی به شمار می‌آید. ایشان به این نتیجه رسیده بود که صرفاً با علوم سنتی حوزوی نمی‌توان حکومت و نظام اسلامی را اداره کرد و بدین جهت، در پی آن بود تا با اسلامی‌سازی علوم انسانی بتواند نیازهای علمی حکومت اسلامی و نظام اسلامی را تأمین کند. بسیاری از کتاب‌های و شاگردان او و نیز اساتیدی که در رشته‌های علوم انسانی پرورش داده است، امروز از نیروهای موثر در نظام اسلامی به‌شمار می‌آیند.

به گواهی دانشمندان و علمای معاصر و آثار برجای مانده از حضرت آیت‌الله مصباح، ایشان یک فقیه، مفسر، فیلسوف، متکلم، استاد اخلاق، عارف و از صاحب‌نظران بی‌نظیر و تراز اول معارف اسلامی به شمار می‌آید. ایشان صاحب بیش از یک‌صد و بیست اثر علمی در حوزه‌های موضوعی مختلف است که بسیاری از آن‌ها از منابع مورد استفاده متخصصان حوزه‌های مذکور است.

ویژگی‌های اخلاقی و معنوی

۱. تکیه بر عبودیت و بندگی

علامه مصباح براساس مبانی اعتقادی اسلام همه کمالات، اعم از علم و حکمت و قدرت را از خدا و هدف خلقت را نیز بندگی خدا می‌داند، از این رو، رمز توفیق در امور اخلاقی و معنوی را در اطاعت و بندگی خدا می‌دید و به قول یکی از علما، حضرت آیت‌الله مصباح «قدس سره» وقتی عمل صالحی انجام می‌داد تمام بیست نمره را به خدا می‌داد؛ هیچ منبتی در او احساس نمی‌شد، همواره این تکیه کلامش بود که من هم یک سربازم مانند سایر سربازان امام زمان علیه السلام و به طلاب علوم دینی توصیه می‌کرد: تلاش کنید باور کنید سرباز امام زمان علیه السلام هستید.

۲. استعانت از توسل

ایشان بهترین عامل مددکار برای حرکت در مسیر زندگی توحیدی و توفیق خدمت و تشخیص و انجام وظیفه را توسل به ساحت اهل بیت علیهم السلام می‌دانست. لذا همواره زیارت و توسل به اهل بیت علیهم السلام و در رأس آن‌ها، توسل به امام عصر علیه السلام را توصیه می‌کرد. ایشان می‌فرمود: شیرین‌ترین، آسان‌ترین و کارسازترین کار در مسیر حیات دینی توسل به حضرت حجت علیه السلام است، و بر زیارت اهل بیت علیهم السلام و زیارت جامعه کبیره به‌طور خاص توصیه می‌کرد و می‌فرمود: اگر مردم قم بدانند حضرت معصومه علیها السلام چه دارد، از خاک اطراف قبرش آن قدر جهت تبرک می‌برند که اطراف مزار حضرت خندق درست می‌شد.

۳. عشق به اهل بیت علیهم السلام

معمولاً عقل‌گرایی زیاد مانع شیفتگی و عشق ورزی می‌شود، ولی از شگفتی‌های شخصیت ایشان این بود که در عین عقل‌گرایی، به شدت به اهل بیت علیهم السلام عشق می‌ورزید و همواره می‌فرمود: کربلا می‌روید عشق به اهل بیت علیهم السلام را بخواهید، نه محبت‌شان را، عشق یعنی اگر اهل بیت علیهم السلام به شما بگویند بروید داخل تنور، بروید.

۴. تکیه بر شکرگزاری

شکرگزاری از دیگر ویژگی‌های بارز سلوک اخلاقی علامه مصباح به‌شمار می‌آمد. معمولاً در ابتدای سخنانش برای نعمت‌هایی که خداوند به ایشان عطا فرموده شکرگزاری می‌کرد.

۵. تکلیف محوری

وظیفه‌شناسی و مجاهدت برای تشخیص و انجام وظیفه، در کنار ذکر و یاد خدا از خصلت‌های مهم ایشان به‌شمار می‌آمد که همه دوران زندگی او، از دوران نوجوانی و انتخاب مسیر تحصیل، تا دوران مبارزه و فعالیت سیاسی تا انتخاب موضوع بحث و تحقیق و تأسیس مراکز علمی و پژوهشی را در برمی‌گرفت.

۶. امید و تکیه بر فضل الهی

ایشان در زندگی شخصی اهل تجملات نبود و هرگز در امور مالی حتی در امور مربوط به موسسه از غیر از خدا و اهل بیت علیهم السلام تقاضا نمی‌کرد. می‌فرمود ما فقط از یک نفر تقاضا می‌کنیم و مقصودش امام زمان علیه السلام بود.

۷. جهاد با نفس

علامه اهل مجاهده با نفس بود، قبل از انقلاب وقتی دوستانش به دنبال مرجعیت حرکت کردند ایشان در عین این که یک مجتهد مسلم و فقیه بود، به علت این

که نیاز جامعه را در حوزه اعتقادات و اخلاق را ضروری تر می‌دید، عمرش را در این مسیر صرف کرد و از مقام و منزلت مرجعیت صرف نظر نمود.

۸. دوری از دنیا

پس از پیروزی انقلاب نیز به دنبال مناصب اجرایی و پست‌های دولتی نرفت و همه همتش را صرف تحکیم مبانی انقلاب و نظام اسلامی و تربیت شاگرد برای پشتیبانی از نظام اسلامی کرد.

۹. حریص به هدایت

ایشان در عین این که از معاندان فکری و فرهنگی به شدت برائت می‌جست، به هدایت کسانی که زمینه هدایت داشتند به شدت حریص بود. برای این که از گمراهی افرادی که بعضاً در موسسه علمی تحت مدیریت او مشغول کار بودند پیش‌گیری کند سال‌ها، آن‌ها را با همه ضعف‌های شان تحمل می‌کرد تا مبادا به گمراهی کشیده شوند.

۱۰. پرهیز از ریا

از ریا به شدت پرهیز می‌کرد. کمتر دیده شد که ذکر زبانی داشته باشد ولی برخی شواهد و نوع نگاه و سکوت و توجه او نشان می‌داد که همواره ذکر قلبی داشت. به گواهی برخی از نزدیکان و خواص ایشان اهل بکاء بود ولی کمتر دیده شد که در ملاء عام اشک بریزد.

ویژگی‌های بصیرتی (سیاسی-اجتماعی)

معمولاً علمایی که در تحقیقات علمی غور می‌کنند و مشغول پژوهش‌های سنگین فلسفی و معارفی می‌شوند یا عارفانی که در اخلاق و عرفان و تهذیب نفس متمرکز می‌شوند، از حضور اجتماعی و فعالیت‌های سیاسی محروم می‌مانند یا حضور سیاسی اجتماعی ایشان کم رنگ می‌شود، به طوری که شأن علمی ایشان مانع فعلیت یافتن شأن سیاسی اجتماعی ایشان می‌شود ولی حضور سیاسی اجتماعی آیت الله مصباح «قدس الله سره» از پررنگ‌ترین اضلاع شخصیتی ایشان است. از آغاز نهضت در سال ۱۳۴۲ شمسی تا زمان رحلت، همواره به عنوان یکی از نیروهای تأثیرگذار در صحنه مبارزه با نظام سلطه و رژیم طاغوت و از ثورسین‌های تراز بالای انقلاب و نظام جمهوری اسلامی بود، به طوری که مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» ایشان را عقبه تئوریک نظام جمهوری اسلامی معرفی نمود و در فقدان علامه طباطبایی و شهیدمطهری «قدس الله سرهما»، جوانان انقلابی را به آثار ایشان ارجاع دادند و حزب‌الله لبنان نیز از ایشان به عنوان حامی ایدئولوژیک خود نام بردند.

۱. دغدغه اصلاح جامعه

ایشان از بزرگترین عالمان مصلح دوران معاصر بود که همواره دغدغه اصلاح جامعه را داشت و میزان موفقیت در اصلاح را در افزایش دینداری مردم می‌دانست، و معتقد بود این انقلاب زمانی موفق خواهد بود که موجب افزایش دین‌داری مردم شود. و برای نیل به این هدف با توجه به واقعیت‌های زمانه و موانع موجود و نیازهای پیش‌رو با آینده‌نگری مثال‌زدنی برای فرداها برنامه‌ریزی می‌کرد. روزی که بسیاری از علمای حوزه به ضرورت تعلیم و تعلم علوم انسانی برای برپایی حکومت دینی پی نبرده بودند ایشان در زمینه علوم انسانی و مکاتب فکری غربی و شرقی مطالعات عمیق انجام داد و برای نقد و بررسی آن‌ها و اسلامی‌سازی علوم انسانی، بخش آموزش موسسه در راه حق و سپس موسسه باقرالعلوم علیه السلام و

۶. تحمل ملامت ملامت گران

از خصوصیات برجسته استاد این بود که در عین برخورداری از روح لطیف و مشی اخلاقی و عرفانی، هرگز در راه جهاد و انجام وظیفه ملامت ملامت‌گران و تهاجم غیراخلاقی و تیغ زبان معاندان او را از صحنه کارزار خارج نمی‌کرد و همچنان بر مواضع برحق خود استوار ایستاد و با اندیشه التقاطی چون مشروعیت زمینی قائل شدن برای ولایت فقیه، و اندیشه تساهل و تسامح در دین مبارزه کرد و در برابر آماج توهین‌های دشمن بردباری نشان داد.

این توهین‌ها و تهمت‌های ناجوان‌مردانه هیچگاه موجب عقب‌نشینی استاد از بیان شجاعانه و صریح دیدگاه اسلام نشد و او را به محافظه کاری سوق نداد؛ لذا همواره مصباح بصیرت جامعه و شمع محفل نیروهای انقلاب بوده و لقب عمار انقلاب را به خود اختصاص داد.

۷. کار در کمربند حوزه

حضرت استاد، نه حضور در متن حوزه و تکیه بر دروس حوزه سنتی را برای اسلامی‌سازی علوم انسانی کافی می‌دانست و نه حضور در متن دانشگاه و تعلم دروس علوم انسانی غربی و شرقی را به صلاح فرهنگ جامعه می‌انگاشت، بلکه معتقد بود باید مسائل علوم انسانی موجود روز را از سرچشمه‌های آن یعنی دانشگاه‌ها گرفت و دیدگاه اسلام درباره آن‌ها را به کمک معلومات و قوه اجتهاد حوزوی استخراج کرد، لذا کار در کمربند حوزه را ترجیح داد و شاگردانی تربیت کرد که قادرند با سرمایه حوزوی و دانشگاهی شان، دیدگاه اسلام را با شیوه اجتهادی شیعه درباره مسائل علوم انسانی استخراج نمایند.

۸. ولایت‌مداری

از دیگر ویژگی‌های استاد این بود که در عین تجربه و حیات طولانی سیاسی و اجتماعی، خود را در عرصه‌های مذکور کاملاً تابع ولایت می‌دانست و در قول و فعل، یک انسان مومن ولایت‌مدار محسوب می‌شد.

جمع بندی

در یک جمع بندی کلی باید گفت حضرت آیت‌الله مصباح «رضوان الله علیه» عالمی مجاهد، مصلح، شخصیتی بلند نظر و ژرف اندیش، دانشمندی انقلابی، آرمان‌گرا و دارای برنامه برای نیل به آرمان‌ها و اهل استقامت در راه تحقق آرمان بود، او از نوادر علمای معاصر بود که با برخورداری از تفکر راهبردی، استراتژیست دقیق و باریک بین برای انقلاب اسلامی ایران به شمار می‌آمد. فقدان ایشان خسارتی بزرگ برای جبهه انقلاب و ثلمه‌ای جبران‌ناپذیر در اردوگاه اهل حق بشمار می‌آید. به امید آن که خداوند در آینده امثال ایشان را به جامعه خسارت دیده مومن و انقلابی ما عنایت فرماید.

سرانجام موسسه امام خمینی رحمته را تشکیل داد و اساتیدی را تربیت کرد که هر یک از آن‌ها منشأ آثار مهمی در عرصه انقلاب فرهنگی، تدریس و مدیریت مراکز عمل می‌شدند.

۲. تیزبینی در شناخت انحرافات و حضور جدی در عرصه مبارزه با آن‌ها

در شناخت انحرافات تیزبینی فوق‌العاده‌ای داشت، از روزهای نخست مبارزه، به انحراف سازمان مجاهدین خلق پی برد و به دوستانش فرمود این‌ها کمونیست اسلامی هستند. افکار التقاطی را به درستی می‌شناخت و به نقد عالمانه آن‌ها می‌پرداخت و از نفوذ افکار انحرافی در دستگاه‌های اجرایی و مدیریتی کشور خبر می‌داد و مسئولان را از نفوذ این افکار برحذر می‌داشت.

در دوران اصلاحات، برای روشنگری و جلوگیری از استحاله اعتقادی و فرهنگی جامعه، شهر به شهر مسافرت می‌کرد و گاه روزی پنج جلسه سخنرانی بصیرتی ایراد می‌کرد و مبنای و افکار و رفتار دولت اصلاحات را به نقد می‌کشید.

۳. تکیه بر تهذیب اندیشه‌های رفتار ساز

از ویژگی‌های بصیرتی حضرت استاد مصباح رحمته این بود که در مواجهه با انواع و اقسام مسائل سیاسی اجتماعی، بر روی تهذیب اندیشه‌های سیاسی اجتماعی رفتار ساز تکیه می‌کرد و برای تشخیص رفتار مناسب و صحیح، مبنای رفتارها را مورد بررسی موشکافانه قرار می‌داد.

۴. جریان شناس قوی

ایشان یک جریان شناس قوی سیاسی اجتماعی بود، به طوری که از افکار و سخنان چهره‌ها و رجال سیاسی اجتماعی می‌فهمید که اگر آن‌ها روی کار بیایند دست به چه رفتار سیاسی اجتماعی خواهند زد و از رفتار سیاسی اجتماعی افراد به اندیشه‌های شان پی می‌برد. عقبه فکری و نتایج زیان‌بار جریان‌هایی سیاسی که خود را در پس شعارهای فریبنده آزادی و تساهل و جامعه مدنی و مانند آن‌ها پنهان می‌کردند می‌شناخت و با نقد عالمانه مبنای نادرست این جریان‌ها و نشان دادن خطرات پذیرش این افکار و تسلط آن‌ها در میدان عمل، آن‌ها را رسوا می‌کرد و بدین صورت، بسیاری از اقداماتشان را ناکام می‌گذارد.

۵. صراحت لهجه

سیره استاد در مسائل سیاسی اجتماعی بی‌پرده سخن گفتن بود، ایشان در بیان دیدگاه اسلام زبان گویا و در نقد دیدگاه مخالفان صراحت لهجه داشت. لذا با استدلال محکم و منطق استوار اندیشه التقاطی را به چالش می‌کشید و تعارض دیدگاه ایشان را با اسلام بر ملا می‌کرد. لذا چهره‌های زخم خورده از افشاگری و بصیرت بخشی و نقدهای مستدل استاد، کینه‌او را بدل گرفته و به ترور شخصیت او دست زدند و ایشان را آماج تهمت‌های ناروا قرار دادند.

ایشان یک جریان شناس قوی سیاسی اجتماعی بود، به طوری که از افکار و سخنان چهره‌ها و رجال سیاسی اجتماعی می‌فهمید که اگر آن‌ها روی کار بیایند دست به چه رفتار سیاسی اجتماعی خواهند زد و از رفتار سیاسی اجتماعی افراد به اندیشه‌های شان پی می‌برد. عقبه فکری و نتایج زیان‌بار جریان‌هایی سیاسی که خود را در پس شعارهای فریبنده آزادی و تساهل و جامعه مدنی و مانند آن‌ها پنهان می‌کردند می‌شناخت و با نقد عالمانه مبنای نادرست این جریان‌ها و نشان دادن خطرات پذیرش این افکار و تسلط آن‌ها در میدان عمل، آن‌ها را رسوا می‌کرد و بدین صورت، بسیاری از اقداماتشان را ناکام می‌گذارد.